

УДК 111.09

ДО ПИТАННЯ ПРО БУТТЄВУ ВКОРІНЕНІСТЬ
ТВОРЧОСТІ

Т. О. Чернишова, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри філософії Харківського університету Повітряних
Сил імені Івана Кожедуба

У статті обґрунтовується доцільність такого методологічного підходу, за якого б творчість як онтологічну проблему було вивільнено з антропологічної пригніченості, а її сутність відшукувалася б не через відношення до людини, а через відношення до буття в цілому. Обґрунтовано, що сутність творчості слід визначити не лише як привнесення змін у суще, а й як спрямованість на те, щоб злитися із абсолютною всеповнотою. Показано, що в сучасних умовах відбувається принципове «забуття буття» у зв'язку з абсолютизацією людської сутності. Доведено, що людство може (і має) повернути собі сумісність із «космічною дійсністю» лише за умов позитивного Впілення свого творчого покликання – бути пастирем, провідником буття в суще.

Ключові слова: творчість, онтологізація творчості, Абсолют, буття, суще, антропологізація, гносеологізація, гуманологія.

Актуальність проблеми. Визнаючи той факт, що всі глобальні проблеми є наслідком деструктивної креативності людини, наукове співтовариство консолідує технологічні зусилля в усуненні вже зроблених помилок, вирішуючи суто тактичне завдання – забезпечити необхідний мінімум для виживання людини як біологічної істоти. Вирішення стратегічного завдання – збереження духовного потенціалу людства, людської цивілізації як такої – передбачає зміни в самій свідомості людини, в її екзистенційній позиції, що формує орієнтири творчої діяльності.

Проблематика творчості в усіх сферах наукового знання продовжує викликати інтерес дослідників, незважаючи на, здавалося б, вичерпаність об'єкта вивчення багатомірним і багатомірним студіюванням. Проте фізична картина світу виявляє принцип креативності у процесах самоорганізації та саморозвитку матерії; соціум висуває інноваційність як головний показник ефективної соціальної діяльності; гуманітарні науки вирішують завдання формування та розвитку творчого потенціалу особистості; сферу менеджменту опановують «креативи» (за визначенням В.Н. Дружиніна) – творчі люди, здатні до «нестандартних способів вирішення завдань,... до оригінальних та нестандартних дій, відкриття нового, створення унікальних продуктів» [4, с. 353]. Без сумніву, питання творчості, креативності й раніше перебували в полі зору дослідників, проте це поле було обмежено

парадигмальними установками раціоналістичної ідеології, яка орієнтувала на сприйняття та вивчення творчості як освоєння емпіричної реальності через винайдення нових речей та технологій. Відомі дефініції та численні теорії творчості свідчать про те, що питання визначення статусу останнього ще лишається відкритим.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дійсно, творчість є людським екзистенціалом. Саме тому найпліднішою в дослідженні феномена творчості, починаючи з доби Нового часу й до кінця ХХ століття, завжди була традиція інтерпретації творчості як процесу цілеспрямованої діяльності людини зі створення нового та перетворення наявного, а саме діяльності з вироблення, розробки, винаходів, реалізації художньо-естетичних задумів, планів, розв'язання соціальних і теоретичних проблем, як наукове відкриття тощо. Відповідно до об'єкта творчої діяльності та засобів актуалізації креативного задуму сформувалася розгалужена типологія видів творчості: наукове, художнє, соціальне тощо. Дослідженню окремих видів творчої діяльності присвячено чимало робіт: Б.Г. Ананьєва, В.С. Біблера, Д.Б. Богоявленської, Ю.Б. Борева, Г.Я. Буша, В. Вейдле, Е. Кассирера, Б.М. Кедрова, А.С. Кравця, А.С. Майданова, Ж. Маритена, Х. Ортеги-і-Гассета, К.С. Пигрова, В.Лі. Рабиновича, М.Г. Ярошевського та ін. Особистість як суб'єкт творчої діяльності характеризується в роботах М.С. Кагана, А.М. Коршунова, А.С. Майданова. В роботах російського дослідника М.В. Омельченка сформульовано ідею про творчість як невід'ємну властивість людини, надано філософсько-антропологічне обґрунтування творчої природи людини та її статусу як *homo creans*.

Проте чи маємо ми право зупинитися на людині, шукаючи істину речі? Чи не стає досліджувана річ (в нашому випадку – феномен творчості) від цього підкореною людині, перетворившись з об'єкта її дослідження на інструмент її самоствердження? Більше того, істинно філософське дослідження творчості має привести до встановлення онтологічного статусу даного феномена, тобто до переконання, що творчий процес – це виявлення буття в сущому. В даному контексті актуальними стають слова відомого російського філософа ХХ ст. Г.С. Батищева: «бути за своїми глибинними потенціями креативною – такий атрибут самої об'єктивної діалектики, й вона є універсально-всезагальним (в усіх відношеннях) «логосом» творчої діяльності, як логіка самої по собі суцільної проблематичності будь-якого буття» [2, с. 23]. Онтологічний статус творчості досліджувався в давньосхідній та античній філософії, ірраціоналізмі (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон), космізмі (В.І. Вернадський, К.Е. Цюлковський, М.Ф. Федоров, А.Лі. Чижевський, М.К. Рерих), феноменології Е. Гуссерля та герменевтичній онтології М. Гайдеггера, ноосферній концепції П. Тейяра де Шардена та В.І. Вернадського, релігійній філософії С.Лі. Франк, М.О. Бердяєва, В.С. Соловйова,

П.О. Флоренського, М.О. Лосського, І.О. Ільїна, дослідженнях з феноменології творчості (В.С. Біблера, О.Ф. Лосева, М.К. Мамардашвілі, С.Л. Рубінштейна, О.О. Бодальова, Д.Д. Пронкіна) та її діалогічної природи (Г.С. Батищева, М.М.Бахтіна, М. Бубера, Ю. Хабермаса) тощо.

Метою даною розвідки є обґрунтування такого методологічного підходу, за якого творчість як онтологічна проблема вивільнюється з антропологічної пригніченості, а її сутність відшукується не через відношення до людини, а через відношення до буття в цілому.

Виклад основного матеріалу. Отже, творчість присутня в суцюзому через інтенцію людини, проте в такому розумінні не має бути суб'єкт-об'єктної установки. Творчий акт є розпредметненням без привласнення, тобто без перетворення цінності на будь-чию власність. Творчість, на думку Г.С. Батищева, є однією з форм духовного служіння людини глибинним тенденціям об'єктивної діалектики космогенезу (читай «діалектики божественного»).

Традиція тлумачення творчості як актуалізації потенцій, закладених у світобудові (бутті, космосі, природі, самому житті), бере початок у давньосхідній та античній філософії. Проте творчість як створення чогось нового в античній картині світу могло бути прерогативою лише Деміурга – людини ж відводилася роль наслідувача, творця подоб створених речей. Дійсно, картина світу античного грека була статичною, раз і назавжди заданою, позбавленою історії (минулого та майбутнього). Достатньо сказати, що серед античних філософів Геракліт був, мабуть, єдиним, хто проголосив рух та боротьбу начал життєвим принципом. В таких умовах будь-які трансформації вважалися неістинними, такими, що належать до світу явищ (в той час як ідеї, «ейдоси», зберігали незмінний статус, власне, цим оберігаючи якості речей).

Деякі сучасні дослідники небезпідставно вважають, що витoki творчості слід шукати не в античності, а в християнстві, де, власне, і виникає сама можливість креативної ситуації – синергії божественного та людського начал як «скріпу» буття та суцюзого [5]. З появою християнства відбулася глобальна трансформація буттєвої ситуації. Місце безособового Космосу посіла Абсолютна Особистість, власне, абсолютизувалося особистісне начало: в людині було розпізнано привілейоване створіння, що виникло за образом та подобою Бога. А найголовніше, у зв'язку з проголошеною в Біблії можливістю спасіння для апріорі грішної людини народився рух за межі замкненого античного світу, сходження до Бога, осягнення Царства Небесного. Відповідно, виникла і Творчість як «шанс експерименту з перетворення буття – зміни онтологічного статусу» [5, с. 69].

Концепт творчості як здійснення буття формується в добу Відродження з притаманними їй гуманізмом та антропоцентризмом. Людина позиціонується ренесансною культурою як мікрокосм, проте її сутність віднині полягає

не просто в подобі світу як агрегату космічних елементів, а у здатності творити власний Космос за образом та подобою Бога. Саме творчість тут обґрунтовується осередням людини, необхідною умовою її існування. В період Відродження, таким чином, відбувається онтологізація людської творчості як творення світу зі збереженням безумовного зв'язку останнього з абсолютним буттям. В координатах «людиносвітових відносин» (за визначенням В. Сагатовського) людина стає онтологічно значущою одиницею, провідником буття в поцейбічний світ, його пастирем; вона сприяє здійсненню буття, будучи тим «засобом», за допомогою якого буття являється, стає сушим. І ця робота, ця «турбота» людини щодо виведення буття з сакральної прихованості є творчістю. Отже, творчість має характер трансцендентний, потойбічний – вона є способом зверненості людини до абсолютного буття як такого. За визначенням Пронкіних, «з моменту пришествя творчості у світ і аж до завершення становлення схоластики, творчість самовизначалася у внутрішній спрямованості своєї сутності – як акт містичної зверненості, як спосіб лиття з божественним» [5, с. 116].

Доволі хитка рівновага – в балансуванні людини як носія богоподібності у «просвіті буття» (М. Гайдеггер). Подальша гносеологізація людської сутності, абсолютизація розуму як гаранта існування людини призводять до зміни характеру творчості. Остання починає мислитися вже не як здійснення буття через людину та гармонізація відносин із Абсолютом, але як забезпечення дедалі більших амбіцій людини щодо «безумовного панування над землею» [6, с. 119]. Поіменувавши себе повелителем, суб'єктом буття, людина, як це не парадоксально, втрачає зв'язок з останнім, відчужується від нього. Картезіанська парадигма мислення, в якій суще було виявлено через інстанцію розуму, визначила методологічні переваги в дослідженні творчих потенцій людини. В подальшому й аж до сьогодення раціоналізм у дослідженні творчості дедалі більше характеризується установками сцієнтизму та технократизму.

Отже, починаючи з доби Нового часу творчість стає продукуванням речей цього світу, втрачаючи свою буттєву віднесеність, а отже й найважливішу сутнісну функцію – бути «скріпом» буття та сушого. Принципове «забуття буття» (М. Гайдеггер), замикання сушого на самому собі, існування єдиної абсолютної інстанції – людської особистості – є причиною того, що творчість звертається на суб'єкт як виток свого існування та перетворюється на вираження суб'єктом самого себе. Суб'єкт творить нового суб'єкта: народжується певний техновид, що він стає об'єктом народжуваних в сучасних академічних колах «постлюдських», або «постгуманітарних» досліджень. Про «смерть людини», «смерть суб'єкта» сьогодні заявлено чимало. Людина, самопроголошена творцем сушого, створює самодіючі форми розуму, до ряду яких сама стає – творець серед своїх створінь.

Безумовно, інформаціоналізація сучасних суспільств з усіма притаманними процесу атрибутами (появою значних технологічних інновацій, зростанням економічної цінності інформаційної діяльності, сутнісним збільшенням ролі праці в інформаційній сфері, глобальним поширенням інформаційних мереж, колосальним збільшенням інформативності сучасної культури тощо) природно призводять до зміни образу людини та людства в цілому. Проте, відомий американський культуролог та філософ Михайло Епштейн запитує: «проектвана нині людина – генетично видозмінена, об'єднана з машиною, кіборг, андроїд, техноангел – чи буде вона більше а чи менше за саму себе як людину»? [7, с. 5]. Дійсно, подібна перспектива втрати власних характерологічних рис у симбіозі з розумною технікою не може сприйматися однозначно, тому людство й «перебуває у стані загальної екзистенційної розгубленості..., а кожна людина індивідуально взагалі втрачає будь-яку онтологічну вкоріненість» [5, с. 7].

До речі, сам М. Епштейн доволі оптимістично налаштований щодо появи нового техновиду. Він вважає, що, створивши інший організм, «тіло техніки», індивідуальна людина зникає, витончуючись у своєму створінні (подібно кенозису Бога, який втілюється у слабкій людській плоті, щоби наділити людей даром обожнювання). Людина перевершує себе у своїх надлюдських створіннях, а отже відбувається вичерпання людини як окремого виду та поширення людського за його біологічну межу. Слід зазначити, що подібне нівелювання людини технікою, духа – машиною не вважали трагічним навіть деякі релігійні філософи. Так, М. Бердяєв вважав, що «машина умертвляє матерію та від противного сприяє вивільненню духа» [3, с. 471]. На його думку, космічний розвиток відбувається від органічної спаяності духа та плоті (первісної сакралізації природи та матеріально-господарського життя) до механістичності, що розщеплює дух. Безумовно, це болісний процес, «Голгофа природи», проте через нього дух вивільнюється з-під гніту матерії.

Отже, людина приносить себе в жертву створеній нею реальності, яка повністю заволодіває її одиничністю. Вже згадуваний нами М. Епштейн пропонує навіть розглянути можливість створення нового напрямку гуманітарного знання – гуманології, що вивчала б людину як частину техносфери, яка створюється людьми, але поступово підкорює та розчиняє їх у собі. Вчений вважає, що нова наука могла би вивчати те, що «залишається в людині людського після привласнення його розумових функцій мислячою машиною, а також те, що відбувається з машиною мірою її розумнішання та олюднення» [7, с. 611–612]. В контексті же наших міркувань подібна перспектива поглинання людини технікою призводить до виснаження буттєвих сил сущого, оскільки основний принцип людського існування, що стверджував його справжність, мірою вичерпання духовних сил людської особистості

теж вичерпується. «Метафізична впевненість» (за К.Г. Юнгом) середньовічної людини нині підмінена самовпевненістю, творчість – машинерією, справжність сушого – симулякрами. Людство плекає думку про клонування собі подібних – остаточну смерть людської справжності. Подвоєння ідентичності, множення суб'єкта на самого себе стане приреченням зведеного до власної абстрактно-генетичної формули індивіда на серійне відтворення. А це означатиме принципове зникнення творчості, оскільки повторення того ж самого не має креативного приросту. Передавання власних функцій новим техноорганізмам, здатним до самостійного розвитку та дедалі менш залежним від своїх творців, означатиме приреченість для мислячої істоти, втрату нею самотності, ідентичності, які характеризують творчий акт.

Висновки. Як людський екзистенціал, творчість є виведенням буття з потаємності через суще – людський суб'єкт. Онтологічна сутність творчості проявляється у внутрішній спрямованості людини на абсолютне буття – трансцендуванні. Ця спрямованість, проте, не є волюнтаристичним проявом індивіда, свобода волі якого спрямовується на що завгодно. Вся повнота творчості, яка проявляється в даному акті, полягає саме в синергії людського воління й воління Абсолюту (Бога, Космосу, Всесвіту). Сутністю творчості, отже, можна визначити не лише привнесення змін у суще, а саме спрямованість на те, щоб злитися із абсолютною всеповнотою. Це, за словами Г. Батищева, «мовчазна та безхитрісна онтологічна довіра до потенцій навколишнього світу, довіра до безмежної об'єктивної діалектики, до віртуальних багатств Всесвіту» [1, с. 41]. Коли воля людини та абсолютна воля співпадають, це дарує людині можливість перевершувати себе, тобто творити. Тенденція гносеологізації людської сутності, зароджена європейським Логосом Нового часу, призвела сьогодні до нівелювання буттєвої сутності творчості. Остання перетворилася на машинерію, продукування речей цього світу, внаслідок чого людина оточила себе виключно предметами пізнання власної кінцевої сутності. І якщо раніше творилася синергія в цілісності (втілення буття в сушому), то тепер відбувається малоцінний в буттєвому сенсі процес: облаштування в замкнених межах сушого. Проте людство може (і має) повернути собі сумісність із «космічною дійсністю» (за Г.С. Батищевим), прагнучи позитивно втілювати своє творче покликання – бути пастирем, провідником буття в суще, усвідомлюючи та приймаючи космічну відповідальність та самокритичність, які несумісні з антропоцентризмом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батищев Г.С. Введение в диалектику творчества / Г.С. Батищев. – СПб.: РХГИ, 1997. – 445 с.
2. Батищев Г.С. Творчество с собственно философской точки зрения (К вопросу о созидательном назначении человека во Вселенной) /

Г.С. Батишев // Наука и творчество. Методологические проблемы: Сб. науч. тр. / Ярослав. гос. ун-т. – Ярославль, 1986. – С. 20–27.

3. Бердяев Н.А. Судьба России. Опыт по психологии войны и национальности / Н.А. Бердяев // Бердяев Н.А. Философия свободы. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2004. – С. 265–477.

4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб: Питер, 2007. – 368 с.

5. Пронкин Д.Д. Одиссея творчества: К бытийности сущего через осуществление бытия / Д.Д. Пронкин, С.В. Пронкина. – СПб: Алетейя, 2005.

6. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / М. Хайдеггер // Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления. – М.: Республика, 1993. – С. 63–176.

7. Эпштейн М. Знак пробела: О будущем гуманитарных наук. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 863 с.

К ВОПРОСУ О БЫТИЙНОЙ УКОРЕНЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА

Чернышова Т. А.

В статье обосновывается целесообразность такого методологического подхода, при котором сущность творчества усматривалась бы не через отношение к человеку, а через отношение к бытию в целом. Акцентировано, что глобальные проблемы современности являются следствием деструктивной креативности человека, и сохранение духовного потенциала человека и человеческой цивилизации в целом предполагает изменения в экзистенциальной позиции человека, которая формирует ориентиры творческой деятельности.

Показано, что концепт творчества как осуществления бытия формируется в эпоху Возрождения. Подчеркнуто, что творчество имеет трансцендентный, потусторонний характер, являясь способом обращенности человека к абсолютному бытию как таковому. Доказано, что сформировавшаяся в Новое время тенденция гносеологизации человеческой сущности приводит к изменению характера творчества, которое начинает мыслиться как обеспечение дальнейших амбиций человека по обустройству своего земного существования.

Продемонстрировано, как замыкание человека на самом себе становится причиной обращенности творчества на субъект как исток своего существования и превращается на выражение субъектом самого себя. Доказано, что создание нового тела сущего – техники – приведет к дальнейшей потере человеческой идентичности и постепенному истощению человеческого рода в новейших технологиях. Обосновано, что человечество может и обязано возратить себе совместимость с абсолютным бытием только при условии позитивного воплощения своего творческого предназначения – быть пастырем, проводником бытия в сущее.

Ключевые слова: творчество, онтологизация творчества, Абсолют, бытие, сущее, антропологизация, гносеологизация, гуманология.

ON THE QUESTION OF EXISTENTIAL ROOTEDNESS OF CREATIVITY

Chernyshova T. A.

The article substantiates the expediency of methodological approach, in which the essence of creativity is seen not in relation to man, but in relation to being as a whole. It is accented that the global problems of today are the result of destructive human creativity and the preservation of the spiritual potential of man and of human civilization as a whole involves changes in the existential position of man, which forms the guidance of creative activity.

It is shown that the implementation of the concept of creativity as being formed in the Renaissance. It was emphasized that creativity has transcendent, otherworldly character, being a method of contacting a person to an absolute being as such. It is proved that the gnoseologization of human nature shaped in the New time leads to a change in the nature's creativity, which begins thought as providing further human's ambitions by arrangement of their earthly existence.

It has been demonstrated as the closure of a man on itself becomes a reason for seeking creativity on the subject as the source of its existence, and turns on the expression of the subject himself. It is proved that the creation of a new body of things – equipment – will lead to a further loss of human identity and the gradual depletion of the human race in the latest technologies. It is proved that humanity can and must regain compatibility with absolute being only provided a positive realization of his creative purpose – to be a shepherd, the conductor being in existence.

Keywords: creativity, creativity ontologization, the Absolute, being, existence, anthropologization, gnoseologization, Humanology.